

A nyelvi (in)tolerancia

Fishman szerint a nyelvi nacionalizmus az ősi etnicitás nyersanyagából épül. Egyik alapfogalma (habár a leggyengébb) a nyelvi (in)tolerancia. Ranko Bugarski három típusát különbözteti meg: nyelvi internacionális, intranacionális és interperszonális (in)toleranciát. Tanulmányunkban a *csoporton belüli nyelvi (in) toleranciát* („*Intergrup*”) vizsgáljuk meg a magyar nyelv aspektusából; ez a többnyelvű országok demokratikus nyelvpolitikájának alapja. Ezt birtokolta a volt Jugoszlávia – ez hullott darabjaira, és erősödött fel a XX. század 90-es éveiben.

1. Nyelv és háború

A dolgozat a nyelvészociológiai megközelítést tartja legpontosabbnak a nyelvi (in)tolerancia kérdésének kifejtéséhez (l. *Labov* 1979: 365). Filozófiai aspektusból a (nyelvi) (in)toleranciát előítéletként értelmezi, ami mint olyan igazoltan nem velünk született előítéletstereotípiá, hanem 5–14 éves kor között alakul ki. Azt tehát, hogy valaki milyen előítélettel bír korhoz, helyhez és időhöz kötött (*Heller* 1971:112). A létbizonytalanság, a hátrányos szociális helyzet, az elnyomottság kedvez az előítéletek elterjedésének; pl. a náci totalitárius rendszer, a mítosz rapid elterjedéséhez. A nyelvi manipulatív propagandagépezet alapjaként és mintájaként is mindenütt a náci Németország nyelvi ideológiája áll (l. *Klemperer* 1984), de tulajdonképpen minden háború vagy diktatúra idején ugyanaz a rendszer lép működésbe, legyen szó a nagy francia forradalom (*Derzsavin* 1927), a sztálini Szovjetunió vagy a lengyelországi antitotalitárius nyelvi önvédelem mechanizmusáról (*Wezbicka* 1993), de a volt Jugoszlávia tagköztársaságait is ez az analógia jellemzi a balkánháborúk idején (l. *Tóth* 2011:25).

Az írott és elektronikus médiának – legyen szó kisebbségi vagy többségi nemzetekről – óriási szerepe és egyben felelősége is van minden társadalmi helyzetben a tájékoztatás során.

---

* Takács Izabella magiszter, egyetemi tanársegéd, Újvidéki Egyetem, Magyar Tannyelvű Tanítóképző Kar, PhD hallgató, Pécsi Tudományegyetem, Alkalmazott Nyelvészet Doktori Iskola, Szabadka

A nemzetiségi kérdések többnyire a társadalmi változások küszöbén kerülnek előtérbe (választások, rendszerváltás), maguk mögé szorítva a gazdasági, kulturális híreket. Ma is elterjedt vélemény, hogy régióinkban a kisebbségben élők ellenszenvvel viseltetnek a többségi nemzettel szemben és fordítva. A közvéleményformálás terén a médiának itt szerepévé lesz a fennálló helyzet megváltoztatása. Fontos hivatkoznunk Szántó Márta jegyzetére egy szerbiai konferencián hallottakról (2002): „A tanácskozáson elhangzott, hogy amellet, mekkora teret adnak a szerb sajtóban a kisebbségeket érintő információknak az is lényeges, hogy azok nyíltan vagy burkoltan milyen üzenetet hordoznak. A szövetségi kisebbségügyi minisztérium által január elseje óta végzett felmérés szerint a legtöbb cikk a kisebbségi politikai pártok tevékenységéről szól, ezt követik a bűnözéssel kapcsolatos információk és csak néha találkozhatunk a kisebbségi kultúreseményekről szóló tudósításokkal. A szerbiai független újságírók szervezete felmérése szerint legtöbbit az albán kisebbségről ír a szerb sajtó, majd a romákról, a harmadik helyet pedig a magyarok és a bosnyákok „osztják”. De ezek a cikkek egyike sem hozza emberközelbe a kisebbségeket, nem szól azok tényleges problémáiról, nem teszi fel a kérdést, hogyan élnek, milyen gondokkal küszködnek” (Szántó 2002:208). Ez még nem fedi a nyelvi genocídium fogalmát, de ez a (nyelv)politika eredményezi azt. A nyelvi genocídiumot úgy definiálhatjuk, mint „annak a megtiltását, hogy a csoport a mindennapi érintkezésben vagy az iskolában használhassa, vagy hogy a könyvnyomtatás, illetőleg a kiadványterjesztés a csoport nyelvén történjék” (Skutnabb-Kangas 1998:8–9).

2. Nyelvpolitikai-technikák

Közelmúltunk történelmét áttekintve négy sajtópolitikai-fordulatról beszélhetünk: a Tito-rendszeréről, a Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia (SZTMA) Memorandumának megjelenéséről, a balkáni háború hírzárlatos korszakáról és a médianyelv revitalizációjáról.

2.1. A *Tito-rendszer* a sajtónak kettős feladatot szánt: a tömegek manipulálását valamint saját jóhírének terjesztését, személyének legendássá tételét. A jóléti társadalom képét kölcsönökből fenntartva ugyan, de egy fejlődő, szorgalmas népű ország képét mutatta a külvilág felé, amit egy bölcs és sikeres államfő vezet. A kommunista rendszernek érdekében állt, hogy a magyarság is megőrizze jó közérzetét, és ehhez az anyanyelvű tájékoztatás is hozzátartozott. „Magának a háborúban szer-

zett terület népének jutott az a szerep, hogy meggyőzze a világ közvéleményét: nemzeti identitásának megőrzéséhez mindene ... megvan, életszínvonala a magyarországihoz képest irigylésre méltó, már-már nyugati, nem kívánczik ... visszatérni az anyaországhoz. Integrálódott az új hazába, és a saját külön útját járja” (MIRNICS 2001:266). Mirnics Zsuzsa ugyanítt azt is megjegyzi, hogy a „Magyarországtól való távolságtartás egészen odáig fajult, hogy még a magyar helyesírás is *sajátos* lett: Noviszád, Szubotica” (Uo: 266). Ezt az eszmeiséget a magyar tömegtájékoztatási eszközök a nyolcvanas évek derekáig maradéktalanul kiszolgálták, téve ezt annak tudatában, ha nem szolgálják a kommunista pártot, az öngazgatást stb., akkor támogatásukat is könnyen elveszíthetik. Ez a tájékoztatás is hozzájárult a nemzetiségkenti elbizonytalanodáshoz, gyökeretelenné váláshoz. Valójában a Tito-rendszer a testvériség-egység szlogenje mögé burkolózott.

2.2. A SzTMA hírhedt 1986-os *Memorandumának* megjelenése legalizálta a szerb nacionalizmust. Megkezdődött a belgrádi központosítás. 1990-ben a két tartomány (Koszovó és Vajdaság) elveszítette függetlenségét. Tömegek meggyőzésének fókuszában az állt, hogy a volt Jugoszlávia tagállamai Szerbia szuverenitására törnek, hogy védekeznünk kell, hogy nemzetközi összeesküvés áldozata az ország; a normális élet mítoszát erőltetve a népre, hirdetve a szállóigét: „Beszélj szerbül, hogy az egész világ értsen!”. Tulajdonképpen a Memorandum átértékelte a történelmet, támadást indítva a titói Jugoszlávia ellen. A memorandum eszméinek hirdetője és végrehajtója pedig Slobodan Milošević lett. A tömegtájékoztatás a belgrádi monopólium kezébe kerül, számos új csoportna indul különböző rétegeket célozva meg (Košava, Karić, Art, Pink). Miloševićet elsősorban a képekkel történő manipulálás érdekelte, az elektronikus médiát irányította (eleinte). A munka teljes ellehetetlenítésével csaknem teljes információs blokádnak alakul ki, ennek következménye: a manipuláció teljes körű érvényesíthetősége a nézőn/hallgatón. A meggyőzés és manipuláció szociálpszichológiai fogalom; „interperszonális cselekvéseket írnak le, aszimmetrikus hatásirány következik belőlük, s legalábbis az előbbi, egy lelkiállapot létét látszik maga után vonni, mégpedig a meggyőzöttségét. Az utóbbinak is vannak pszichológiai következményei, ám ezek negatív jellegűek, nevezetesen, hogy a manipuláció áldozata nincs tudatában az őt ért befolyásnak” (Harré 1997: 627).

2.3. A *háborúk idején*. Két fontos médiapolitikai stratégia lép életbe: az egyik, az ellenfél gyengítése szavakkal és képekkel, egyben a szerb nép, „*nebeski narod*” („*mennyei nép*”) dicsőítése; a másik pedig a hírzárlat

bevezetése, ami teljesen ellehetetlenítette az objektív tájékoztatást. Itt csak a NATO-bombázások idején térnék ki néhány adatra a központi stratégia működését illetően:

- 1999.03.25. B92 televízió adásának megszüntetése;
- 1999.03.27. 021 rádió adásának megszüntetése;
- 1999.04.09. RTL Klub magyar televízió adásának megszüntetése (arra hivatkozva, hogy egyoldalúan tájékoztatja a közvéleményt a háborús eseményekről, és nem objektív a szerb néppel szemben);
- 1999.04.23. szerbiai RTV állomását NATO-találat éri.
- 1999.04.24. MTV1, MTV2, TV2 és Duna TV informatív műsorainak „letakarása”.
- 1999.05.04. bombatalálat éri az újvidéki rádió és televízió épületét;
- Koszovó: a CNN-t kitiltják, és idegen újságírókat is (Los Angeles Times az egyetlen, akinek a tudósítója maradhat).

Mivel a manipuláció lényege az egységes központi stratégia volt, ki kellett iktatni a nem manipulálható csatornákat. Szerbia hírzárlat-szigetté lett. A Nyugat sajtópolitikája valójában nem különbözik a szerbiai sajtópolitikától, csupán más nézőpontból manipulálnak. Az áldozatok képe a valós, a felelősé a másik oldalon van.

2.4. *A médianyelv revitalizációja 2000. október 5-e után.* A „gyűlölet” szó megszűnik a rendszerváltás után a sajtóban. A kormányzati politizálás nyelvének is meg kellett újulnia; nyitnia kellett a polgárok felé. „A bürokratikus nyelvezet által >elnévszósított< politikai beszéd ismét megtelt dinamizmussal és tenni akarást kifejező igékkel, az alany nélküli szenvedő szerkezeteket felváltották az egyes vagy többes szám első személyű alakok. A száraz szakmai-politikai jellegű érvelést a szemléletes képekkel való meggyőzés cserélte le” (BORÓKAI 1999:66). Azonban nem fogadható el a média-átállás egészen 2011-ig, amíg hivatalosan is nem történik meg a nyilvános „beismerés”, aminek ugyan politikai háttere is van: „A rádió és televízió igazgatóbizottsága mai közleményében azoktól a szerbiai és szomszédos országok lakosaitól bocsánatot kér, akik a '90-es években ebben a médiában sértések, rágalmazások tárgya volt, és olyan tartalmaknak, amelyek ma jogi értelemben gyűlöletbeszédnek neveznénk” (Blic 2011).

3. A nyelvi (in)tolerancia

Ambivalens fogalomként értelmezhetjük a *toleranciát*. Hiszen „toleránsnak lenni”: feltételezi mások kultúrája, véleménye, nyelve, vallása stb. iránti elfogadást, tiszteletet. Amikor felmerül a kérdés, hogy valaki toleráns, az már magával vonja azt is, hogy türelmet kell gyakorolnia a „másság”-gal szemben. Amennyiben a szó képzett változatát figyeljük meg: *tolerál*, akkor már jelentését tekintve az *eltűr*, *megtűr*, *elvisel* jelentésmezejébe kerül. Ilyen értelemben a *tolerancia* asszociációs mezejébe tartozik az *elviselés* jelentésköre is. Habár a tolerancia a leggyengébb fogalom, mégis alapfogalom. Ranko Bugarski a *Nova lica jezika* c. könyvében három lényeges csoportot különböztet meg:

a) *Internacionális nyelvi tolerancia* –, „minél több nyelvet ismerünk, annál többet érünk” – alapgondolata. Szociálpolitikai és gazdasági függvény, és nem nyelvi (más presztízs, beszélőközösségek eltérő száma, angol előtérbe szorulása stb.) Itt fogalmazza meg a „balkán fazék” metaforáját (szláv nyelvek sokszínűsége).

b) *Csoporton belüli nyelvi tolerancia* („*Intergrup*”) – többnyelvű országok demokratikus nyelvpolitikájának alapja. Ez jellemezte a volt Jugoszláviát – ez hullott darabjaira, és erősödött fel a csoportokon belüli nyelvi tolerancia (intolerancia): Koszovóban nem szabad szerbül beszélni, Horvátország száműzte a cirill írásmódot, boszniaiak pedig a több nyelvjárásukon „kívül esőt” elítélik (pl. Mostarban: *1 kava – 1 kuna, 1 kafa – 3 kune, 1 kuhva – metak u čelo*). Az intolerancia ezekben az esetekben a felerősödött etnicitás eredménye, gyakran rasszista felhangokkal. Ugyanerről a nyelvi jelenségről beszélhetünk egy nyelven belül is a presztízst élvező standard és nyelvi variánsai között.

c) *Interperszonális nyelvi tolerancia* – hivatalos vagy személyes a tolerancia jegyében kell, hogy történjen, ahol a vitapartnerek egyenlők. (Grice-maximák).

Az ősi etnicitás gondolatát Fischman következőképpen fogalmazta meg: „Az ősi etnicitás olyan konstrukció, mint egy mindent beborító háló. Ezt a hálót a társadalmi-kulturális változás egymásra következő szakaszai apránként felfejtették, darabokra szabdalták. A darabokat különböző szervezetek, ideológiák és politikai intézmények külön-külön átalakították, szimbolikusan kidolgozták és integrálták. A nacionalizmus – beleértve a nyelv iránti hűséget is – az ősi etnicitás nyersanyagából épül: átalakított etnicitás, olyan kellékekkel ellátott etnicitás, amelyek lehetővé teszik, hogy a politikai, társadalmi és intellektuális tevékenység

szélesebb skáláján funkcionálhasson. A tudatos szimbolikus viselkedés szintje mögül azonban még elő-elővillannak az ősi etnicitás darabkái, töredékei” (Fishman 1975:326). Tehát a nacionalizmust – esetünkben a nyelvi nacionalizmust – is az ősi etnicitás gyökereiben kereshetjük. Az ami egykoron a csoporton belüli összetartást képviselte, a több csoport közötti kapcsolathálózatban ennek antagonosztikus mivoltával hat. Ugyanakkor ezt pozitív értelemben is használhatjuk, hiszen a politika és a társadalom ma már értéknek tekinti, amit a többnyelvű, többkultúrájú társadalom felmutat. „A nemzeti, etnikai kisebbségek ebből a szempontból előnyös helyzetben vannak, mivel gyermekkoruktól – többé vagy kevésbé – legalább két kultúrában, nyelvben szocializálódnak. Ezért valószínűleg rugalmasabbak más kultúrák (normák, értékek) elfogadásában, és könnyebben alakíthatják ki önmagukban a „többnyelvű habitust” is, azaz annak magától értetődő természetességét, hogy nyelvhasználatukat a szociális helyzeteknek megfelelően szabályozzák. A többséghez tartozóknak ebben az összefüggésben az a „hasznuk” származhat, hogy megismerkedve a kisebbségek történetével, kultúrájával, esetleg nyelvével, könnyebben szoknak majd hozzá, könnyebben adaptálódnak tágabb hazánk, Európa nyelvi és kulturális színességéhez” (FORRAY 2003:18).

4. Zárógondolatok

Mint láhattuk a politika – média – nyelv hármassága összeszövődik úgy a rendszerek (és váltások), mint az etnikumok migrációja során. A nyelvi (in)tolerancia hol halványabb, hol erőteljesebb megnyilvánulásaival találkozhatunk, egy-egy memorandum vagy nyelvtörvény elegendő, hogy kibillentse a látszólagos egyensúlyt.

5. Felhasznált irodalom:

1. Borókai Gábor 1999. *Változatosan a kormány kommunikációjáról*. Médiakönyv. Szerk. Cseh – Enyedi – Solténszky. Budapest: E.N.A.M.I.K.É. 65–67.
2. Bugarski, Ranko 2002a. *Lica jezika*. Beograd: Biblioteka XX. vek.
3. Bugarski, Ranko 2002b. *Nova lica jezika*. Beograd: Biblioteka XX. vek.
4. Fishman, Joshua A. 1975. *Az „eticitás” és a nyelvi tudatosság változatai*. Társadalom és nyelv. Budapest: Gondolat. 1975. 321–335.

5. Forray R. Katalin 2003. *A multikulturális/interkulturális nevelésről* =http://epa.oszk.hu/00000/00011/00072/pdf/iskolakultura_EPA00011_2003_06_07_018-026.pdf

6. Harré, Rom 1997. Meggyőzés és manipulálás. = *Nyelv – Kommunikáció – Cselekvés*. Szerk.: Pléh – Síklaki – Terestyén. Budapest: Osiris. 627–641.

7. Heller Ágnes 1971. *Társadalmi szerep és előítélet*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

8. Klemperer, Victor 1984. *A Harmadik Birodalom nyelve*. Budapest: Tömegkommunikációs Kutatóközpont.

9. Korhecz Tamás 1999. *Gondolatok, amelyek lánggra lobbantották a Balkánt.* = <https://www.google.hu/#q=1986-os+memorandum> 2013.11.21.

10. Labov W. 1979. *A nyelv vizsgálata társadalmi összefüggésben.* = *Beszédaktus – Kommunikáció – Interakció*. Szerk.: Pléh–Terestyéni. Budapest: Tömegkommunikációs Kutatóközpont. 365–399.

11. Mirnics Zsuzsa 2001. *Mágusok varázspálcája*. Médiakönyv. Tények és tanok. I. 2000–2001. Budapest: E.N.A.M.I.K.É. 265–277.

12. Skutnabb-Kangas, Tove 1998. *Nyelvi sokféleség, emberi jogok és a „szabad piac”*. *Fundamentum* II/1-2: 7–25.

13. Szántó Márta 2002. *Egyes médiumok továbbra is gyűlöletet szítanak.* = *ÁRGUS*. Szerk.: Bozóki Antal. Karlóca: Árgus.

14. Tóth Szergej 2011. *Nyelv, kép, hatalom*. Szeged: Szegedi Egyetemi Kiadó – Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó.